

KÖNCZEI CSILLA

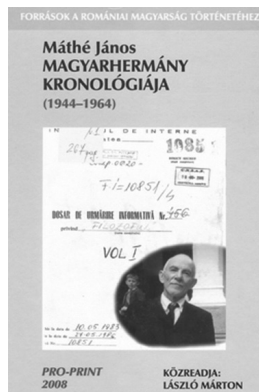
A kiaknázatlan téma: a szekusdosszié

Máthé János: *Magyarhermány kronológiája (1944–1964)*.

Közreadja László Márton, Pro Print Kiadó, 2008

Amint a volt securitate iratai részlegesen kutathatóvá váltak, a közelmúlt értelmezése előtt új lehetőségek nyíltak meg. Mivel az egykor titkosított dokumentumok az elmúlt rendszerről, annak működéséről, a maga alá tepert emberi kapcsolatokról, társas viszonyokról lényegi információkat tartalmaznak, a szekusdossziék tanulmányozása megkerülhetetlenné vált mindazok számára, akik ezt az időszakot korhűen kívánják megismerni. László Márton élt az új lehetőséggel, és Máthé Jánosnak az általa közreadott 1944-től 1964-ig folyó magyarhermányi kronológiája kapcsán egy komplex módszerrel készült tanulmányt közöl, amelyben forrásai közé az eddig kiadatlan kéziratok, az általa készített interjúk, a felhasznált visszaemlékezések és levelek mellé bevonta Máthé János megfigyelési dossziéit is.

Mindezekből a forrásokból László Márton felépít egy történetet, és a történeten keresztül megrajzolja a magyarhermányi Máthé János figuráját, akit a szerző egyszerre tekint egyedinek és tipikusnak, a korszakra jellemzően erdélyinek. A portré Máthé Jánost (1898–1986) hosszú életű vidéki autodidakta értelmiségiként, helytörténészként, publicistaként

mutatja be, aki 1944 előtt jól szituált gazda, a helyi politikai élet vezető figurája volt, és aki a saját bevallása szerint az Erdélyi Párt helyi vezetőjeként tevékenykedett. 1950-től 1956-ig kuláknak minősítették, a 60-as évektől azonban újra megjelent a közéletben, nyilvános beszédeket tartott, és publikálni kezdett a helyi és a magyarországi sajtóban. Mindezek mellett faluja helytörténetén dolgozott, falumonográfiát írt, amelyiknek egyik példánya egy 1983-as házkutatás nyomán, mint megtudjuk a könyvből, a securitate-hoz került. (Pikáns adalék, hogy a falumonográfiát a securitate 1986-ban Pető Sándor magyar szakos tanárnak adta ki véleményezésre...) A történet attól kezd izgalmassá válni, hogy Jordáky Lajos hagyatékában megtalálják Máthé János 1944–1964 között vezetett kronológiáját, és attól teljesedik ki igazán, hogy a CNSAS-nál végzett levéltári kutatások során rábukkannak a róla készített megfigyelési dossziéokra. Mindez így, együtt nagyon hálás kutatási anyaggá válhatott László Márton kezében.

Bár a kötet címe magára a magyarhermányi kronológiára helyezi a hangsúlyt, számomra ez a munka elsősorban azért érdekes, mert lehetőséget ad több, párhuzamosan haladó történet olvasatára, illetve ezek puzzle-szerű összeillesztésére. Úgy olvastam tehát a könyvet, hogy a László Márton által rekonstruált élettörténetről folyton átlapoztam a kronológiára, illetve a securitate dossziékról összeállított fejezetre. Mivel a megfigyelési dossziék forrásanyagát a kötet sajnos nem tartalmazza, az összehasonlítást csak korlátozott mértékben lehet elvégezni, de így is tanulságos. A három narratívát – a László Márton által megrajzolt életpályát, a Máthé János kronológiáját és a titkosszolgálati dossziék elemzéséből kialakított történetet – párhuzamosan olvasva nagyon sok kérdés merül fel, a történetek elemei sehogy sem állnak össze egységes egészzé a túl sok ellentmondás és fennmaradó hézag miatt. Ezért találok egy kissé meglepőnek, hogy László Márton tanulmányában ki-jelentő beszédmódot alkalmaz, alig tesz fel kérdéseket, és nem igazán fejezi ki kételyeit.

Mutatóban következnek néhány számomra feloldatlan kérdés. A László Márton által közölt adatok szerint Máthé Jánost a securitate 1954. február 16-án vette nyilvántartásba. (Lásd a 349. sz. dossziét a volt „kizsákmányolók” témakörben.) Ehhez képest megtudjuk, hogy már négy évvel korábban, 1950. október 26-án felkerül a kulák-névjegyzékre, ahol a munkásosztály ellenségeként jellemzik, aki régebben szolgát tartott és az erdő kizsákmányolója volt, és ahol azzal vádolják, hogy 1944. augusztus-

tus 23-a előtt az imrédista párt helyi vezetője lett volna... Mi történhetett 1950 és 1954. között? És mi történhetett 1954 és 1962 között? Mert bár Máthé Jánost 1954-ben vették nyilvántartásba, László Márton ismeretei szerint az első megfigyelési dossziét 1962-ben, tehát a kulákká nyilvánítás után 12 évvel indították el. Nem közömbös az sem, hogy kiderül, az 1962-ben induló megfigyelési dosszié, bár meglepően alacsony számban, de tartalmaz az ötvenes évekből származó dokumentumokat, mégpedig olyanokat, amelyek az akkoriban aktuális hatalom szempontjából terhelő értékűek voltak. A mindössze három irat közül az első az 1954. február 12-én datált, Németh Károly néptanácsi alelnök által tett nyilatkozat, amelyik életrajzi, gazdasági adatokat és egy rövid jellemzést tartalmaz, a második egy 1954. március 22-ei folyamodvány, amelyikben a securitate Sepsiszentgyörgyi Osztálya „kompromittáló adatokat” kér Máthé Jánosról a Magyar Autonóm Tartomány C (szabotázselhárítási?) osztályától, a harmadik pedig egy kihallgatási jegyzőkönyv (románul „proces verbal de interogatoriu”), amelyik arról tanúskodik, hogy Szatmári Kelemen hadnagy 1955. március 3-án kihallgatta Máthé Jánost, aki ezúttal azt nyilatkozta, hogy 1944 előtt ő lett volna az Erdélyi Párt helyi vezetője.

A probléma egyik vetülete formai jellegű. Más szekus dossziék ismeretében tudhatjuk azt, hogy a különböző dokumentumok meg kellett, hogy feleljenek bizonyos „műfaji” kritériumoknak. Az egyes iratok nem lehettek elszigetelt, önálló életű szövegek, hanem föltétlenül szöveg-együttesekbe ágyazódtak be, amelyek szigorúan megszabott fejezetekbe rendeződtek. Amennyiben az ötvenes évekből csak ez a három dokumentum állt a kutatók rendelkezésére, föltétlenül fel kell tennünk a kérdést, vajon milyen hiányzó szövegegyüttesekből származnak azok? Hol lehet például a a MAT C osztályának válasza a sepsiszentgyörgyi securitate levelére? A másik vetület viszont tartalmi jellegű. A korszakra gondolva nehéz megérteni, hogy 1950 és 1961 között, ami egybeesik a securitate legvéresebb időszakával, ennyire csekély nyoma volna a titkosszolgálati irattárban egy olyan személynek, akiről azon kívül, hogy osztályellenségnek tekintették és a kulákklistán szerepelt is, a hatalom azzal vádolt, hogy az imrédista párt helyi vezetője volt.

Furcsállom a dossziék méreteinek aránytalanságát. A hatvanas években készített dosszié, amelyik az 1962-es és az 1968–69 évek történéseit öleli fel, „csupán” 87 oldalt tartalmaz, az 1970-es években összeállított dosszié pedig mindössze 99 oldalt. Csak az 1983-ban indított és a haláláig, 1986-ig vezetett dosszié nevezhető „normális” terjedelműnek, azaz szokványos

méretűnek. Ez utóbbi 267 oldalra rúg. Az első két dosszié mennyiségi mutatói alapján fel kell tennünk a kérdést, hogy vajon nem ún. „fésült dossziékkal” állunk-e szemben, és ha igen, vajon mi lehet ennek az oka.

Forráskritikai elemzéssel rákérdézhetnénk arra is, hogy Máthé János miért és milyen körülmények között gépelte át az 1960-as években a negyvenes években elkezdett kronológiát, és hogy mennyire tekinthetjük ezt azonosnak egy olyan mára már nem létező variánssal, amelyet a korabeli folytonos jelenidőben naplószerűen írtatott. Mint ahogyan azt a kérdést is boncolgatni lehetne, hogy a kronológia miért csak az 1944 és 1964 közötti időszakot öleli fel. Gondoljunk csak arra, hogy 1944-ben Máthé János már 46 éves volt. Vajon korábban nem voltak hasonló ambíciói? Szembetűnő ezenkívül, hogy bizonyos, Máthé János életében fontosnak tekinthető eseményekről hol a megfigyelési dosszié hallgat, hol maga a kronológia. Nem számol be például a kronológia az 1955. március 3-i kihallgatásról. Ebben az időszakban február 25-e és július 10-e között egyébként egyáltalán nincs semmi feljegyzés. Arról sem számol be a kronológia, hogy mint ahogyan az későbbi levelezéséből kiderül – 1956-ban, abban az évben, amikor egy általános rendelet alapján törlik a kuláklistán, az a „helyi pártember”, aki annakidején felvette őt, börtönbe kerül.

Több adat is arra utal egyébként, hogy Máthé Jánosnak a hatalommal való viszonya korántsem egyértelmű, hanem meglehetősen ellentmondásos. Pontos dátumhoz nem köthető, beidézett szavai szerint saját maga állítja, hogy „kapcsolata volt”, ezért a számomra ismeretlen körülmények között börtönbe jutott „helyi pártembernek” a feljelentését a párt állítólag semmibe vette: „A börtönviselés után megmondhatam [a helyi pártembernek, aki feltette őt a kuláklistán]: ...megkaptad, te hitvány! ... A feljelentést a pártnál papírkosárba dobták. *Kapcsolatom volt* [kiem. ered.], ezt hamarosan megmondták. Egy újabb találkozásnál ismét lepecskondiáztam. Írhatod a másik jelentést.” (15. o.) A vicces és az abszurd között mozog az a másik, a könyvből megismerhető történet, ami szerint amikor a securitate 1983-ban elkobozta az írógépét, vissza tudta szerezni azt, írásos levelében többek között arra hivatkozván, hogy Ceaușescu-t 50. születésnapján rovásírással köszöntötte.

A korszak hatalmi viszonyainak ellentmondásossága leginkább az 1968 utáni időszakból származó dokumentumokban sejlik fel. Ezeket olvasva belepillanthatunk abba a gépezetbe, amelyben a magyar értelmiségi pártnomenklatúrának igen zavaros szerep jutott. A vezető

pozícióban levő értelmiségiek beosztásuknál fogva hivatalból szolgáltatnak értesítéseket a gyanúsnak ítélt személyekről, akár írott jelentések formájában is, sőt, esetenként az ún. „pozitív befolyásolás” stratégiáját is vállalták. Így például Sylvester Lajos, a Kovászna megyei Néptanács Művelődési Bizottságának elnöke azt a megbízatást kapta, hogy befolyásolja Máthé Jánost abban, hogy kiknek a kezére bízza kéziratait. „A kapott tájékoztatások alapján a nevezett Máthé Jánossal többször kapcsolatba lépett S. L. Elvtárs, a K. Megyei Néptanács M.i Bizottságának vezetője, olyan irányba befolyásolva, hogy ne adjon többé közlés céljából a munkáiból, idegen személyeknek.” Árvay József, a sepsiszentgyörgyi állami levéltár igazgatója, egyenesen írásban tesz jelentést egy Gödri nevű szekus tisztnek a Máthé Jánosnál tett látogatásáról. Különös szimbiózis létezhetett az értelmiségiek körében: ugyanazok a személyek, akik egymásról a securitatenak jelentgettek, védelmet, pártfogást is nyújthattak egymásnak. Sylvester Lajos, miközben több dokumentum tanúsága nyomán Máthé Jánosról a titkosszolgálat irányába oda-vissza „közvetített”, egyik irányban információkat szolgáltatva, a másik irányban utasításokat hajtva végre, a nyilvánosság szintjén Máthé János mentoraként mutatkozik. Ő kéri fel arra, hogy beszédet mondjon a Benedek Elek emlékház avató ünnepségén, 1969-ben pedig úgy ír róla a Megyei Tükörben, mint Erdővidék legműveltebb emberéről, és gyakorlatilag ő járul hozzá ahhoz, hogy publikálni kezdjék írásait. Ezekből a példákbl is kitűnik, hogy mennyire tisztázatlan a kisebbségi történelemnek ez a fejezete, valamint az, hogy mennyire kifinomult módszerekre volna szükségünk arra, hogy a hatalom és a polgárok közötti viszonyt ne egyszerűen az elnyomók és az alávetettek kategóriáiba helyezve szemléljük, hanem a maga összetett alkufolyamataiban, az adok-kapok bonyolult esetein keresztül.

László Márton elfogult főhősével szembe, ami érthető, ha arra gondolunk, milyen sok energiát fektetett bele annak a személyiségnek az életművének és sorsának a tanulmányozásába, aki egy olyan társadalmi réteghez tartozott, amelyiket az 50-es évek Romániájában erőteljesen diszkrimináltak, és amelynek a helyzetét korábbi kutatásai alapján László Márton alaposan ismeri. A külső szemlélő azonban nem biztos, hogy Máthé Jánost egyértelműen pozitív figuraként értékeli, legalábbis esetemben ez egyáltalán nem sikerült. Az átolvasott dokumentumokból sokkal inkább egy ellentmondásos, néha kiismerhetetlen ember arc-éle rajzolódik ki, aki gyakran indulatos, néha egyenesen szélsőséges kijelentéseket tesz embertársairól – meg kell jegyeznem, hogy nemcsak az

ellenségként beállított pártaktivistákról. A kronológiából és levelezéséből megismerhető bátor szókimondását beárnyékolja a László Márton által is kritikusan kezelt antiszemitizmusa, és nem egy, a mai szóhasználattal élve gyűlöletbeszédnek nevezhető kifakadása, mint amilyen például a „mosdatlan piszkos cigánynépség gyüledéke” szintagma. Bár nem áll rendelkezésünkre kellő mennyiségű és minőségű adat arra, hogy ezt a kérdést eldöntsük, remélem, hogy Máthé János figurája nem reprezentálja teljességében a tipikus vidéki erdélyi értelmiségit.

Végül is egy mikrotörténeti kutatás számára nem az az érdekes, hogy alanya szimpatikus-e vagy sem, hanem az, hogy pályája mennyire releváns az adott korszak megismerése szempontjából. Azt gondolom, hogy Máthé János esetében László Márton egy olyan gazdag témára talált, amelyik még nincs kimerítve, és amelyiket érdemes tovább kutatni, további dokumentumok előbukkanásának a reményében.